

Beperkingen op het optreden van lexicale elementen*

Ton van der Wouden
NWO en Vakgroep Nederlands
Rijksuniversiteit Groningen

Samenvatting

Collocatie is een voor het Nederlands nog vrijwel braakliggend terrein van onderzoek en beschrijving. In dit artikel wordt betoogd dat het zinvol is om de term collocatie, in de zin van “idiosyncratische restricties op de verbindbaarheid van lexicale elementen”, niet te reserveren voor beperkte combinatiemogelijkheden van woorden alleen: hetzelfde type afhankelijkheden dat we aantreffen op het woordniveau vinden we ook daarboven en daaronder. De beperkte distributie van negatief- en positief-polaire uitdrukkingen is in deze visie een speciaal geval van collocatie. Het blijkt mogelijk een hiërarchie van collocatieve restricties op te stellen, die theoretisch zowel als praktisch relevant is.

1 Inleiding

Alle natuurlijke talen bezitten woorden en uitdrukkingen¹ die zich graag in de buurt van andere woorden en uitdrukkingen ophouden; ook bezitten ze woorden en uitdrukkingen die het gezelschap van andere lexicale elementen schuwen. Dikwijls wordt dit verschijnsel aangeduid met de (abstracte) term COLLOCATIE.² Dit gebruik is zichtbaar in de volgende definitie, die gebaseerd is op Geeraerts (1986, 134–135), en die ik in de rest van dit artikel zal gebruiken:

- (1) Collocatie: idiosyncratische restrictie op de verbindbaarheid van lexicale elementen

De term COLLOCATIE wordt ook anders gebruikt, namelijk om idiosyncratische combinaties aan te duiden; zo kan men zeggen dat *diep slapen* en *blond haar* collocaties zijn. De meerduidigheid van de term leidt evenwel zelden tot misverstand.³

*Dit artikel werd gesteund door de stichting Taalwetenschap, die gesubsidieerd wordt door de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO), in het kader van het PIONIER-project ‘Reflections of Logical Patterns in Language Structure and Language Use’. Het is een direkt uitvloeisel van een NWO-aanvraag die ik, binnen het Onderzoekscentrum voor Taal en Spraak te Utrecht, samen met Martin Everaert en Henk Verkuyl in 1991 heb voorbereid, en een indirect resultaat van gezamenlijk onderzoek met Dirk Heylen, R. Lee Humphreys, Louis des Tombe en Susan Warwick-Armstrong. Een gedeelte van het materiaal is voorgelegd aan de leden van “de kring” en aan het publiek van een Onderzoekersbijeenkomst en de TINdag in januari 1992. Ook Laura Bloksma, Jack Hoeksema, Heleen Hoekstra, Jaap de Jong, Henny Klein, Mark vd. Kraan, Sietze Looyenga, Olga van Marion, Peter van Veen, Linda Verstraten, Ron van Zonneveld en Frans Zwarts waren bereid over deze stof met mij van gedachten te wisselen of commentaar op eerdere versies te leveren. Zij allen worden bedankt; de resterende fouten zijn voor mijn rekening.

¹In het vervolg zullen we in plaats van “woorden en uitdrukkingen” regelmatig “lexicale elementen” schrijven.

²In de literatuur zijn tal van termen te vinden met ongeveer dezelfde betekenis als het hier gehanteerde begrip collocatie: vergelijk Zgusta (1971, 143) en Verstraten (1992, 19–24).

³Een derde gebruik van de term COLLOCATIE vinden we onder meer bij Al (1978), Aarts en Meijs (1990), Sinclair (1991). In deze studies wordt de term gehanteerd voor alle woordcombinaties in teksten die vaker

Dat deze definitie niet geheel zonder zin is, moge blijken uit de volgende analyse van de collocatie *blond haar*:

1. *blond* is een kleur: *blond* is, net als *zwart*, *rood*, *bruin*, *grijs*, . . . , een passend antwoord op de vraag *wat is de kleur van het haar van die beroemde sopraan?*
 2. *blond* kan ook attributief gebruikt worden: de zin *de beroemde sopraan heeft blond haar* is vlekkeloos.
 3. er bestaan idiosyncratische restricties op de verbindbaarheid van *blond*: de moderne techniek staat voor niets, en kan stoffen in (zo goed als) alle mogelijke kleuren maken. Zinnen van het type *De beroemde sopraan droeg een prachtig X gewaad* is goed als we voor X een kleur invullen uit het rijtje *zwart*, *rood*, *bruin*, *grijs*, . . . , maar **De beroemde sopraan droeg een prachtig blond gewaad* is een slechte zin.
- Dus *blond* is een woord met beperkte distributie, dus *blond haar* is een collocatie.

Op dezelfde manier valt aannemelijk te maken dat *diep slapen* en *hard werken* collocaties zijn: om een bepaalde intensieve vorm van slapen uit te drukken moeten we het bijwoord *diep* gebruiken, terwijl bij werkwoorden als *werken* het bijwoord *hard* het meest de voorkeur geniet (2). De keuze van vaste voorzetsels bij werkwoorden en bijvoeglijke naamwoorden lijkt op vergelijkbare manier idiosyncratisch (3, 4), combinaties van werkwoorden en zelfstandige naamwoorden kunnen eveneens onvoorspelbare trekjes hebben (5), terwijl op groepsnamen zoals in (6) evenmin veel peil te trekken valt.

- (2) a. diep slapen
b. *hard slapen
c. *diep werken
d. hard werken
- (3) a. rekenen op
b. *rekenen van
c. *houden op
d. houden van
- (4) a. gevoelig voor
b. *gevoelig van
c. *afhankelijk voor
d. afhankelijk van
- (5) a. een vergadering openen
b. *een vergadering inzetten
c. ?de strijd openen
d. de strijd inzetten
- (6) a. een horde barbaren

voorkomen dan men op grond van het produkt van de frequenties van de afzonderlijke woorden zou verwachten. Deze visie levert een bruikbare *methode* om langs automatische weg mogelijke collocaties op het spoor te komen, maar inzicht in het *wezen* van die collocaties biedt zij onzes inziens niet.

- b. *een school barbaren
- c. *een horde schelvissen
- d. een school schelvissen

Onder een zo ruime definitie vallen zowel deze, uit de literatuur bekende, gevallen van collocaties, als de gevallen van (7).

- (7) a. spinnijdig, *tornijdig
 b. Het vriest dat het kraakt, *Het vriest dat het rammelt
 c. Weinig koorknapen hoeven te komen, *Sommige koorknapen hoeven te komen

Immers, deze voorbeelden vertonen onvoorspelbaarheden die analoog zijn aan de in (2–6) behandelde: absolute adjectieven zoals in (7a) hebben een min of meer vast linker lid zonder dat we altijd weten waarom het juist dat element moet zijn; intensiverende bijzinnen zoals in (7b) laten soms evenmin variatie toe. Ook negatief-polaire uitdrukkingen (7c) hebben een beperkte distributie; het hulpwerkwoord *hoeven* blijkt een voorkeur te hebben voor omgevingen die intuïtief als negatief te kwalificeren zijn.⁴

Het verdient vermelding dat definitie (1), naast woorden en uitdrukkingen die *alleen of bij voorkeur* in elkaars omgeving voorkomen, ook het bestaan toelaat van lexicale elementen die *juist niet* in het gezelschap van andere te vinden zijn. Het bekendste voorbeeld vinden we bij de positief-polaire uitdrukkingen (8a), die, grofweg, niet in negatieve contexten voorkomen⁵, maar we zouden ook kunnen denken aan referentiële subjecten die niet voorkomen bij werkwoorden van weersgesteldheid (8b), het kwantitatieve *er* dat niet kan verwijzen naar niet-telbare verzamelingen (8c), en aan bepaalde zinsadverbia die wel in consecutieve (gevolgaanduidende), maar niet in finale (doelaanduidende) bijzinnen voorkomen (8d):

- (8) a. *Het krioelt hier niet van de mieren
 b. *Jaap regent
 c. *Henk heeft weinig geld en Linda heeft er ook weinig
 d. Peter heeft de kaas verstopt, zodat / *opdat we helaas droog brood moeten eten

Voor dit verschijnsel van woorden en uitdrukkingen die liever niet bij andere in de buurt staan, is bij mijn weten geen algemene term; omdat “dislocatie” binnen de taalkunde al voor iets heel anders gebruikt wordt, zouden we kunnen denken aan “negatieve collocatie”.

Collocatie is een frequent fenomeen in taal. Een handwoordenboek als Van Sterkenburg en Pijnenburg (1984) geeft vele duizenden vaste verbindingen; collocatiewoordenboeken zoals Benson et al. (1986b) geven er tienduizenden, en ook die naslagwerken zijn zeker niet volledig.

Collocaties zijn niet beperkt tot een enkele woordsoort: idiosyncratische restricties op de combineerbaarheid van elementen vinden we onder meer bij combinaties van bijvoeglijke naamwoorden en zelfstandige naamwoorden, van zelfstandige naamwoorden en werkwoorden, van werkwoorden en bijwoorden, van werkwoorden, zelfstandige en bijvoeglijke naamwoorden met voorzetsels, en van zelfstandige naamwoorden met andere zelfstandige naamwoorden.

⁴Zie hieronder sectie 3.2.3.

⁵Zie hieronder sectie 3.2.3.

Bovendien zal uit de gegeven voorbeelden duidelijk zijn dat vergelijkbare combinatiebeperkingen gelden onder het woordniveau (tussen morfemen, zoals in *spinnijdig*) en daarboven (tussen woordgroepen of zelfs zinnen, zoals in *het vriest dat het kraakt*).

Ondanks de frequentie en de universaliteit van het fenomeen is collocatie, zeker voor het Nederlands, een nog vrijwel braakliggend terrein van onderzoek en beschrijving. Collocaties in de hier bedoelde ruime zin vormen een probleem en daardoor een uitdaging voor de theoretische taalkunde en de psycholinguïstiek, de beschrijvende taalkunde en de computerlinguïstiek. Juist daardoor kunnen ze interessante nieuwe inzichten opleveren aan diezelfde disciplines.

Voor de beschrijvende taalkunde valt er op het gebied van collocaties nog heel wat werk te doen, al zijn er voor het Engels wel wat deelstudies verschenen, zoals Bäcklund (1973) en Bennett (1988).⁶

In de lexicografische/lexicologische literatuur wordt het belang van beschrijving van collocaties steeds vaker benadrukt; er zijn dan ook de laatste tijd regelmatig collocatiewoordenboeken verschenen, vooral voor het Engels. Aan Nederlandse collocaties is tot op heden nauwelijks aandacht besteed, getuige Geeraerts (1986), Everaert (1990), Fenoulhet (1992).⁷ Zolang een *theorie* over collocaties evenwel ontbreekt, is de keuze van de beschreven en te beschrijven collocaties willekeurig, zijn de gehanteerde methoden moeilijk te vergelijken en bestaat het gevaar dat er witte plekken blijven bestaan in de beschrijving van het onderzoeksgebied.

Collocaties zijn problematisch voor de theoretische taalkunde omdat er niet echt plaats voor is: ze lijken noch via subcategorisatie, noch via selectierestricties op een elegante wijze te beregelen (zie hieronder). In de theoretisch-taalkundige literatuur is alleen iets te vinden over idiomatische collocaties, collocaties waarvan de betekenis niet doorzichtig is. Over andere typen, zoals de onmogelijkheid van **de vergadering dichtmaken* (vs. *de vergadering sluiten*), wordt gezwegen. Toch zijn ze interessant, niet alleen omdat ze een wezenlijk onderdeel uitmaken van ons taalsysteem, maar ook omdat ze ons iets kunnen leren over de taakverdeling tussen lexicon en grammatica en over de relatie tussen syntaxis en semantiek.

Voor de psycholinguïstiek zijn collocaties interessant omdat ze misschien inzicht kunnen geven in de organisatie van het mentale lexicon: Greenbaum (1970) is een voorbeeld van collocatie-onderzoek met behulp van psycholinguïstische technieken; vergelijk ook Van der Linden (z.j.).

Ook voor de computerlinguïstiek vormen collocatieve fenomenen een uitdaging: het verschijnsel is zo frequent dat ieder natuurlijke-taalverwerkend systeem dat praktisch toepasbaar moet zijn, er rekening mee moet houden. Onduidelijk is, hoe dat dan zou moeten gebeuren: simpele opsomming van collocaties in een woordenboek zou (als dat al haalbaar is) misschien een oplossing kunnen zijn voor ‘grammar-checkers’ en dergelijke, maar ‘vertaalcomputers’ en andere ‘intelligente’ programma’s die met taal omgaan, vragen om een principiëlere aanpak.

In de rest van dit artikel zullen we allereerst collocaties afbakenen ten opzichte van andere soorten verbindingen. We verwerpen de traditionele indeling van collocaties, en we laten zien dat er, naast wat traditioneel onder collocaties verstaan wordt, meer soorten lexicale elementen met defectieve distributie zijn. We inventariseren de soorten beperkingen die zoal voor de verbindbaarheid van lexicale elementen blijken te gelden, en we pleiten ten slotte voor een

⁶Doorgaans wordt Firth (1957) genoemd als degene die de term COLLOCATIE in de linguïstiek geïntroduceerd heeft, maar ze is ook al te vinden bij Jespersen (1917, 39–40).

⁷In de bewoordingen van Geeraerts (1986, 135): “een grondig onderzoek naar collocaties laat nog op zich wachten”.

meer semantische benadering. Hoogst relevante zaken als de structurele condities waaronder elementen elkaar collocatieve restricties kunnen opleggen, de beregeling en verantwoording van syntactische eigenschappen van collocaties in enig theoretisch kader, enzovoort, moeten helaas buiten beschouwing blijven.

2 Collocaties en andere soorten verbindingen

Volgens de in de generatieve grammatica gebruikelijke opvatting bevinden collocaties zich ergens in het grensgebied tussen de syntaxis en het lexicon, tussen vrije verbindingen enerzijds en idiomen anderzijds. Ze onderscheiden zich van vrije verbindingen door de beperkingen die er bestaan op hun verbindbaarheid, en van idiomen door hun semantische doorzichtigheid.

Tegenover collocaties (oftewel vaste verbindingen) staan *vrije verbindingen*.⁸ De woordgroep *decide on the boat* is ambigu (het voorbeeld is afkomstig uit Chomsky (1965, 191)). Wordt ze geïnterpreteerd als een collocatie dan functioneert *decide on* daarin als een eenheid met als interpretatie ‘kiezen’; het voorzetsel *on* is voor deze lezing verplicht. Wordt *decide on the boat* daarentegen opgevat als een vrije verbinding, dan functioneert *on the boat* als bijwoordelijke bepaling van plaats en heeft de frase in haar geheel de betekenis ‘besluiten terwijl men op een boot is’; in dit geval kan *decide* met allerlei voorzetsels gecombineerd worden: *decide near the boat*, *decide in the harbour*, etc.

Idiomen worden door Bar-Hillel (1964) (naar *Webster’s Collegiate Dictionary* 1951) gedefinieerd als woordcombinaties die syntactische of semantische anomalie vertonen (inclusief *of*). In recentere literatuur concentreert men zich hetzij op syntactische deficiëntie (Coopmans en Everaert 1988, Dik 1989), of op semantische anomalie (Wood 1981, Schenk 1989). Voorbeelden van syntactische anomalie vinden we in *by and large* waar elementen van verschillende categorieën gecoördineerd zijn, en in de onmogelijkheid om *to kick the bucket* met behoud van de idiomatische lezing te passiviseren: *the bucket was kicked by John* kan, in tegenstelling tot *John kicked the bucket*, niet “John stierf” betekenen. Onvoorspelbare semantische eigenschappen vinden we bij *to kick the bucket* ook: in de betekenis ‘sterven, de pijp uitgaan’ is niets terug te vinden van schoppen of emmers. De betekenis van *to kick the bucket* is met andere woorden niet compositioneel.

Er heerst in de literatuur nogal wat verwarring over de onderlinge relatie van de verschillende soorten vaste woordcombinaties. Voor het doel van dit artikel is een heel fijne indeling niet noodzakelijk. Zoals al aangeduid in het begin, COLLOCATIE is de algemene term die we gebruiken voor vaste combinaties van lexicale elementen waarbij er idiosyncratische restricties op de verbindbaarheid van de elementen bestaan; de term IDIOOM reserveren we voor collocaties met een niet-compositionele betekenis.

In de literatuur kan men de opvatting vinden dat collocaties idiomatisch zijn vanuit het oogpunt van taalproductie (generatie), maar niet vanuit het oogpunt van taalperceptie (analyse) (Van der Linden z.j.). In deze visie kan een taalgebruiker die de betekenis van *school* en *walvissen* kent, zelf wel bedenken dat *een school walvissen* verwijst naar een groep van deze zeezoogdieren, zonder dat hij deze collocatie kent. Anderzijds zal diezelfde taalgebruiker nooit zelfstandig kunnen bedenken dat hij *een school walvissen* moet of kan gebruiken om naar een

⁸Zgusta (1971, 153 vv.) bespreekt problemen bij het afbakenen van vaste verbindingen van vrije. Hij geeft het voorbeeld van *bacille de Koch* dat door bepaalde wetenschappelijke onderzoekers wordt opgevat als een vaste verbinding (collocatie), maar door leken op het gebied van de bacteriologie als een vrije verbinding.

groep van een bepaald type zeezoogdieren te verwijzen: daarvoor is kennis van de collocatie wel nodig.

De situatie is evenwel complexer dan hier wordt voorgesteld. Zelfs binnen de groepsnamen zijn sommige collocaties veel doorzichtiger dan andere, en er kunnen gemakkelijk aanzienlijke individuele verschillen zijn. Vermoedelijk zullen de meeste taalgebruikers die voor de eerste keer de woordgroep *een school walvissen* tegenkomen die inderdaad wel als een groepsnaam herkennen. Groepsnamen als *an exaltation of larks* en *a murder of crows* en veel van de andere (toegegeven, soms tamelijk obscure) groepsnamen die in Lipton (1991) opgesomd staan, zullen in een neutrale context niet voor iedereen als zodanig herkenbaar zijn. En ook buiten het terrein van de groepsnamen zijn er tegenvoorbeelden te bedenken voor de hypothese dat collocaties voor analyse doorzichtig zijn. Zo hebben tal van Nederlanders grote moeite met de Engelse collocatie *to take an oath*: betekent die uitdrukking nu het “afleggen” of het “afnemen” van een eed?

3 Soorten collocaties

3.1 Een klassieke indeling

Dikwijls worden collocaties nader in groepen ingedeeld op syntactisch-semantische gronden. Zo onderscheiden Benson et al. (1986b) grammaticale en lexicale collocaties. Een grammaticale collocatie is dan een combinatie van een dominant woord (zelfstandig naamwoord, bijvoeglijk naamwoord, werkwoord) en een voorzetsel of een grammaticale structuur zoals een onbepaalde wijs of een zin. Lexicale collocaties bevatten daarentegen normaliter geen voorzetsel, infinitief of bijzin, maar veeleer zelfstandige of bijvoeglijke naamwoorden, werkwoorden en bijwoorden.

Binnen de grammaticale collocaties onderscheiden Benson et al. (1986b) vervolgens acht soorten grammaticale collocaties, zoals G1: zelfstandige naamwoorden die een vast voorzetsel selecteren (*hoop op, trouw aan, angst voor, afhankelijkheid van*), G3: zelfstandige naamwoorden die combineerbaar zijn met een finiete bijzin (*de angst, wens, hoop, vrees, gedachte dat Sinterklaas komt*), G5: bijvoeglijke naamwoorden met een vast voorzetsel (*trouw aan, bang voor, afhankelijk van*), G7: bijvoeglijke naamwoorden die gevolgd kunnen worden door een *dat*-zin (*bang, gelukkig, jammer dat Sinterklaas komt*). Uit de gegeven voorbeelden is wel duidelijk dat Benson et al. (1986b) generalisaties missen: volgens de vigerende versie van de generatieve taalkunde is het eerder regel dan uitzondering dat een adjectief en zijn nominalisatie gesubcategoriseerd zijn voor hetzelfde complement. Binnen die theorie is het dus overbodig om zowel bij de adjectieven *afhankelijk, trouw* als bij de nomina *afhankelijkheid, trouw* op te geven dat het voorzetsel *aan*, respectievelijk *van* moet zijn. In onze ogen is het eveneens een gemiste generalisatie om bij de bijvoeglijke naamwoorden *bang, bevreesd, angstig* én bij de zelfstandige naamwoorden *bangheid, vrees, angst* op te moeten geven dat ze gevolgd kunnen worden door een *dat*-bijzin, maar de generatief-taalkundige theorie biedt veel minder ruimte voor de uitdrukking van dit soort, in wezen semantische, regelmatigheden.

Aan de zeven soorten lexicale collocaties die Benson et al. (1986b) onderscheiden, heeft de theoretische taalkunde veel minder aandacht besteed, misschien omdat dat een nogal bonte verzameling is, waaraan met name vanuit een syntactisch standpunt weinig eer te behalen valt. Bijvoorbeeld, de meeste L1-collocaties bestaan uit een werkwoord dat “schepping” of “activering” uitdrukt plus een nominale groep (*een vergadering openen, een boek schrijven, de aanval inzetten*); L2-collocaties bestaan uit een werkwoord dat *vernietiging* of *opheffing*

betekent plus een zelfstandig naamwoord (*een verzoek afwijzen, een blokkade opheffen, een huis slopen/neerhalen*); de meeste voorbeelden van L3-collocaties in de inleiding van Benson et al. (1986b) zijn nomina met versterkende adjectieven (*bittere kou, hevige dorst, zware hoofdpijn*); tot de categorie L5 behoren groepsnamen (*advies, een bende rovers, een school vissen*) en individu-namen (*een (stuk) advies, een meubelstuk, een koorlid*).

3.2 Andere soorten collocaties

Het zal uit het voorafgaande duidelijk zijn dat een opsplitsing van collocaties op syntactische gronden een contra-intuïtieve indeling oplevert. In het vervolg zullen we betogen dat een semantische benadering meer inzicht biedt in de hier behandelde verschijnselen. Allereerst behandelen we evenwel een aantal soorten lexicale elementen met defectieve distributie die volgens onze definitie (1) als collocaties beschouwd zouden moeten worden, maar in de literatuur over collocaties nooit als zodanig behandeld zijn. De traditionele opvatting van collocaties is iets enger dan de onze: het gaat daarin niet zozeer om lexicale elementen in het algemeen, maar meer in het bijzonder om woorden. Als we ons realiseren dat het mentale lexicon in de tegenwoordige opvatting meer dan alleen woorden bevat (vergelijk Di Sciullo en Williams (1987)), ligt het evenwel voor de hand om ook te gaan kijken naar “collocaties onder het woordniveau” en “collocaties boven het woordniveau”. Bovendien besteden we nog enige aandacht aan de al even aangestipte polaire uitdrukkingen.

3.2.1 Collocaties onder het woordniveau

Onder de ruime definitie van collocatie die we hanteren, vallen verschillende soorten gebonden morfemen: het feminiserend suffix *-egge* dat alleen in *dievegge* voorkomt (9), de unieke meervoudsvorm op *-issen* bij een woord dat op de klank /i/ eindigt in *compromis* (10), de onvoorspelbare linker leden in absolute adjectieven⁹ (11), en affixen als *in-* en *on-* die vooral of uitsluitend aanhechten aan stammen van Latijnse respectievelijk Germaanse herkomst (12). In (13) ten slotte staan voorbeelden van constructies die lijken op gewone doorzichtige samenstellingen, maar die daarvan verschillen doordat ze een linker lid hebben dat (in deze betekenis) alleen in deze woorden voorkomt.¹⁰

- (9) a. dievegge
 b. *dievin
 c. *gravegge
 d. gravin

- (10) a. compromis – compromissen
 b. chassis – *chassissen

⁹In Hoeksema (1984, 86 evv.) wordt getracht de interpretatie van vormen als *aalglad* en *beresterk* te verklaren uit parallelie met ‘zo glad als de prototypische aal’ en ‘zo sterk als de prototypische beer’. Deze verklaring kan ons helpen bij de *analyse* van dit soort vormen, maar zij geeft geen antwoord op de vraag, waarom *beresterk* geprefereerd wordt boven **leuwesterk*, waarom **hoepelkrom* en **tordronken* niet voorkomen ondanks het bestaan van de uitdrukkingen *zo krom als een hoepel* en *zo dronken als een tor*, en waarom woorden als *mudvol*, *spiksplinternieuw* en *broodmager* welgevormd zijn, ondanks het ontbreken van de uitdrukkingen **zo vol als (een) mud*, **zo nieuw als (een) spiksplinter* en **zo mager als (een) brood*.

¹⁰Het klassieke Engelse voorbeeld van dit soort formaties is *cranberry*: dit is duidelijk een “berry”, maar *cran* komt in geen enkel ander woord voor.

- (11) a. spinnijdig
 b. *pepernijdig
 c. *spinduur
 d. peperduur
- (12) a. incompetent
 b. *inverstandig
 c. *oncompetent
 d. onverstandig
- (13) a. aalbes
 b. kolgans
 c. spiksplinternieuw

3.2.2 Collocaties boven het woordniveau

Naast woorden en morfemen zijn er ook grotere lexicale eenheden met een beperkte distributie. Om sommige werkwoorden te intensiveren gebruikt men niet een bijwoord, zoals *diep* bij *slapen* of *hard* bij *werken*, noch een zelfstandig naamwoord, zoals *peentjes* bij *zweeten* of *pijpestelen* bij *regenen*, maar een bijzin, die minder of meer congruentie met de hoofdzin vertoont (14, 15). Ook andere soorten constituenten vindt men onder de collocaties: om zeer positieve evaluatie uit te drukken kan men bij *spelen* en *zingen* een resultatieve werkwoordsbepaling *de sterren van de hemel* gebruiken die in die betekenis bij andere werkwoorden uitgesloten is (16).

- (14) a. Het vriest dat het kraakt
 b. Het vroom dat het kraakte
- (15) a. Hij liegt dat hij barst
 b. U liegt dat u barst
 c. Ze liegen dat ze barsten
- (16) a. Olga zong die middag in de Hooglandse Kerk de sterren van de hemel
 b. Maradona voetbalt gewoonlijk maar vijf minuten per wedstrijd echt mee, maar dan speelt hij ook de sterren van de hemel
 c. *Berdien Stenberg floot die avond in de Oosterpoort de sterren van de hemel
 d. *Maradona speelt gewoonlijk maar vijf minuten per wedstrijd echt mee, maar dan voetbalt hij ook de sterren van de hemel

3.2.3 Polaire uitdrukkingen

Een speciaal type uitdrukkingen met onverwachte restricties op verbindbaarheid vormen de zogenaamde polaire uitdrukkingen. Polaire uitdrukkingen komen vermoedelijk in alle talen voor. Ze kenmerken zich door hun gespannen verhouding met een grote verzameling woorden en omgevingen.

Het werkwoord *hoeven* en het bijwoord *bijster* geven, net zo goed als vergelijkbare woorden uit andere grammaticale klassen, aanleiding tot ongrammaticaliteit in ‘gewone’ zinnen, terwijl ze zich in ‘negatieve’ zinnen onberispelijk gedragen. In de literatuur worden ze dan ook aangeduid als NEGATIEF-POLAIRE UITDRUKKINGEN.

- (17) a. *Drie koorknapen hoeven te komen
 b. *De kanunniken zijn bijster tevreden
 c. Weinig koorknapen hoeven te komen
 d. De kanunniken zijn niet bijster tevreden

Een omgekeerde, maar evenzeer gespannen verhouding met negatieve omgevingen vertonen andere lexicale elementen, zoals het bijwoord *allerminst* en het werkwoord *krioelen*, die we POSITIEF-POLAIRE UITDRUKKINGEN noemen. In positieve zinnen zijn die woorden prima op hun plaats, in zinnen met negatieve strekking veel minder: daar geven ze namelijk aanleiding tot hetzij ongrammaticaliteit (18) of ironie, litotes of echo-interpretatie. Onder dat laatste verstaan we het effect dat een negatieve zin niet als een neutrale negatieve mededeling wordt geïnterpreteerd, maar als een afwijzende reactie op een in de voorafgaande conversatie uitgesproken of impliciete uitspraak (19).¹¹

- (18) a. *Weinig koorknapen zijn allerminst gelukkig
 b. *Het krioelt hier niet van de mieren
 c. De meeste koorknapen zijn allerminst gelukkig
 d. Het krioelt hier van de mieren
- (19) a. U denkt dat het leven van een koorknaap een hel is? U vergist zich: weinig koorknapen zijn allerminst gelukkig
 b. U had beloofd dat hier heel veel mieren te vinden zouden zijn, maar het krioelt hier niet bepaald van die insecten

In het licht van een definitie zoals (20) zijn polaire uitdrukkingen ook (een speciaal soort) collocaties.

- (20) Polarity is a form of deficient distribution of certain expressions, mainly lexical items (De Mey 1990, 116).

Voor zover wij weten zijn polaire uitdrukkingen nimmer onderzocht vanuit het zelfde perspectief als collocaties in de meer traditionele zin, maar zoals uit het vervolg zal blijken, biedt de combinatie interessante nieuwe perspectieven zowel op de ‘klassieke’ collocaties als op polariteit.

Er zijn nog andere argumenten om polaire uitdrukkingen te betrekken in inventarisaties van en theorievorming over collocaties: Ponelis (1985) merkt op dat veel graadbepalingen in het Afrikaans negatief-polair zijn.¹² De Duitse tegenhanger van de Nederlandse idiomatische

¹¹Voor de notie echolezing vergelijk men Seuren (1975) en De Hoop (1987, hoofdstuk 2). Horn (1989, hoofdstuk 6) vat echo-effecten op als aanwijzingen voor metalinguïstische negatie.

¹²In Ponelis’ bewoordingen (p. 370): “Onder die NEG-geassocieerde vorme tel verder die formatiewe en konstruksies wat te doen het met kleur (versterking en verswakking)”.

uitdrukking *met hem is het kwaad kersen eten* is de negatief-polaire uitdrukking *gut Kirschen essen sein mit* (Kürschner 1983, 325). In plaats van het in het Nederlands verplichte adjectief *kwaad* vinden we in het Duits juist het antoniem daarvan, *gut*, plus een verplicht aanwezige negatieve of monotoon dalende omgeving. Ten slotte, Van Os (1989, 118 evv.) laat zien dat de functie Intensivering (waarover hieronder meer), heel vaak met idioomachtige of collocatieve middelen wordt uitgedrukt. Volgens Van Os zijn de meeste intensiveerders positief-polair.¹³ Dat geldt in elk geval voor alle absolute adjectieven (**Een biertje is daar niet peperduur*), en voor verschillende soorten intensiveerders van werkwoorden (**Het vriest dat het niet kraakt*, **Olga zong die avond in de Oosterpoort niet de/geen sterren van de hemel*, **Het regent geen pijpestelen*).

4 Soorten restricties

4.1 ‘Klassieke’ restricties op distributie

Collocatieve restricties onderscheiden zich enerzijds van subcategorisatie (Jackendoff 1977) ofwel syntactische valentie (Helbig en Schenkel 1975) (categoriale beperkingen), en anderzijds van selectierestricties (semantische beperkingen). Ter illustratie: het werkwoord *verslinden* vereist een zelfstandig-naamwoordgroep als complement (subcategorisatie) en wel een die naar iets (in letterlijke of overdrachtelijke zin) eetbaars verwijst (selectierestrictie):

- (21) a. De tijger verslindt zijn prooi
 b. *De tijger verslindt over zijn prooi
 c. Eric heeft de dissertatie van Dicky verslonden
 d. *Eric heeft de liefde voor het vaderland verslonden

Collocatie zou anders zijn dan selectierestricties en subcategorisatierestricties omdat het hier gaat om restricties tussen een hoofd en zijn complement of specificieerder op *individueel* niveau en niet op *klasse*-niveau: bij collocatie worden specifieke lexicale elementen geselecteerd, terwijl bij subcategorisatie en selectierestricties ieder element van de geselecteerde klasse goed is. (In een enkel geval gaat het om grotere eenheden, zoals in *het vriest dat het kraakt* en in *hij liegt dat-ie barst*. We nemen echter aan dat ook deze grotere eenheden in hun geheel lexicaal gerepresenteerd zijn.)

Veronderstel dat collocatieve restricties toch opgenomen worden als een vorm van lexicale codering, vergelijkbaar met subcategorisatie. Dan rijst onmiddellijk de vraag of de structurele beperkingen die voor subcategorisatie gelden ook voor collocatieve restricties gelden. De meest voorzichtige hypothese zou zijn, dat, net zoals voor idiomen beweerd is, een werkwoord geen restricties kan opleggen aan zijn onderwerp of indirect object maar wel aan zijn direct object (Coopmans en Everaert 1988). Hoewel er reden is om aan te nemen dat er zulke beperkingen zijn, is daarmee niet gezegd dat de bestaande theorieën over subcategorisatie zonder problemen zodanig uit te breiden zijn dat ook collocaties er gemakkelijk onder vallen. De gevallen van collocaties van adjectief en nomen en van adverbium en verbum zijn immers vanuit een subcategorisatie-perspectief niet goed te beschrijven (zie hieronder). Het is vervolgens de vraag of in zulke gevallen collocaties wel beschreven moeten worden als een relatie

¹³Van Os, p. 145: “Die Klasse der positiv polaren IM [= Intensivierungsmittel] ist wesentlich umfangreicher als die der negativ polaren. Mann kan sogar sagen, daß die meisten IM positiv polar sind.”

waarbij het syntactische hoofd de specifieke modificeerder ‘subcategoriseert’ of veeleer als een relatie waarbij de modificeerder het hoofd ‘subcategoriseert’. Daarmee zou echter getornd worden aan de standaardopvattingen over wat het hoofd is in modifierende constructies.

Partee (1984) beschouwt, conform de logisch-semantische traditie, talige structuren in termen van functie-argumentstructuur. Ze wijst erop dat in zo’n visie het functiewoord (in de categoriale grammatica en de Montague-semantiek vallen onder deze term ook adjectieven en andere modificatoren) veel eerder een context-afhankelijke betekenis heeft dan het argument: in *rood haar*, *rode grapefruit*, *rode kool*, *rode loper*, *rode bessen*, *rode leger* heeft het adjectief *rood* steeds een enigszins andere betekenis, terwijl de gemodificeerde nomina hun ‘gewone’ betekenis hebben. Als we deze feiten direct mogen vertalen in subcategorisatieverhoudingen, dan hebben we hier weer een argument voor de opvatting dat het adjectief hier het nomen subcategoriseert.¹⁴

Deze gevallen vormen mogelijke tegenvoorbeelden voor het door Partee (en vele anderen) aangehangen compositionaliteitsprincipe “De betekenis van een expressie is een functie van de betekenissen van de samenstellende delen en de manier waarop zij syntactisch gecombineerd zijn” (Partee 1984, 283). Liever dan massale polysemie aan te nemen voor alle functionele expressies, tracht Partee dit probleem op te lossen door de functiewoorden een disjunctieve interpretatiefunctie te geven. Dat wil zeggen, de functie die de betekenis toekent, heeft voor verschillende groepen gevallen een verschillende waarde. “What the function *does* to its argument depends on the argument, all right, but that’s inherent in the notion of a function. The interpretation of the function [...] does *not* vary with the argument” (p. 290).

Het is evenwel de vraag of dit in het algemeen een juiste aanpak is voor de beschrijving van de betekenis van collocaties. Het valt te vrezen dat bepaalde veel in collocaties voorkomende lexicale elementen (voorzetsels, semantisch relatief ‘lege’ werkwoorden als *maken* en *doen*, intensiverende adjectieven als *lang* en *zwaar*) een aparte term in hun disjunctieve betekenisfunctie krijgen voor elke collocatie waarin ze optreden. Anderzijds zou het ook zo kunnen zijn dat er meer systeem of regelmaat in die functie zit, regelmaat die wellicht uit te drukken is in termen van lexicale functies (zie hieronder sectie 6.2). Partee wijst er zelf nog op dat de notie ‘functionele expressie’ niet zonder problemen is, en hier snel tot circulariteit kan leiden.

Er is ook nog een ander perspectief mogelijk, waarin collocaties beschreven worden als een vorm van selectierestricties (Chomsky 1965). De status van deze vorm van lexicale restricties in de huidige theorievorming is evenwel niet duidelijk. In recent werk binnen de generatieve traditie (in brede zin) wordt de functie van selectierestricties ingenomen door thematische rollen: die zijn immers interpreteerbaar als restricties op argumentstructuur. In Gazdar et al. (1985), Bresnan (1982) worden ze volledig afgeschaft, ‘selectierestricties’ volgen uit de semantiek. Bresnan (1982) lijkt idiomen (*to kick the bucket*) en collocaties (*to crane one’s neck*) op verschillende manieren te behandelen. De eerste worden met behulp van ‘constraint equations’ gekoppeld aan de subcategorisatierestricties van een predikaat, terwijl collocaties geacht worden te volgen uit de ‘meaning restrictions’ van het predikaat. Als we zouden beschikken over een restrictieve theorie over de betekenispostulaten van een predikaat, dan zou zo’n analyse voorspellingen doen over het type collocatieve beperkingen dat kan

¹⁴In de categoriale grammatica is het al lang gebruikelijk om bijvoeglijke naamwoorden de categorie N/N toe te kennen, dat wil zeggen, een adjectief is in deze optiek een functor die ter rechterzijde een zelfstandig naamwoord zoekt en dan een expressie van de categorie zelfstandig naamwoord oplevert.

Een tegenvoorbeeld (afkomstig van Linda Verstraten) tegen het idee dat de adjectieven in dit soort collocaties de nomina subcategoriseren, is *domme gans*, waar *domme* zijn gewone betekenis heeft, en *gans* niet. Denk ook aan *drijvende doodskist*, *reddende engel*, *rare snijboon*, *blonde god*, *vrolijke Frans*, *brave Hendrik*, enz.

voorkomen.

4.2 Andere restricties

Er kunnen ook nog andere redenen, bijvoorbeeld van sociale of stilistische aard, zijn om bepaalde woorden of uitdrukkingen in bepaalde contexten niet te gebruiken. Zo is het ongepast om in de nabijheid van de vorstin woorden als *poep* en *pies* te bezigen, mislukt de communicatie als je tegen je tweejarig dochtertje begint over *idiosyncratische restricties op de combineerbaarheid van lexicale elementen*, zijn woorden als *Dietsch* en *volks(ch)* ‘besmet’ met verkeerde connotaties (Van den Toorn 1991), en spreekt men in het huis van de gehangene niet over de galg. Over deze restricties op woordgebruik, hoe interessant ook, zullen we hier zwijgen. Ook het verschijnsel stijlbreuk (bijvoorbeeld: *?naar aanleiding van uw sollicitatiebrief de dato 12 februari en het gesprek van vrijdag 27 maart jongstleden moet ik u tot mijn spijt mededelen dat wij, na ampel beraad, tot de conclusie hebben moeten komen dat wij u veel te stom vinden voor deze betrekking*) moet buiten beschouwing blijven. We beperken ons in het vervolg tot restricties die (groepen van) talige elementen of constructies elkaar opleggen.

5 Naar een nieuwe typologie van collocaties

De idiosyncratische beperkingen die talige elementen elkaar opleggen, kunnen verschillende vormen aannemen. In de onderstaande paragrafen onderscheiden we vier typen, van niet erg streng tot heel streng.

5.1 Het zwakste type: ‘Niet in omgeving Y’

De minst restrictieve beperking is van het type ‘element X komt niet voor in omgeving Y’. Dit soort beperkingen vinden we bijvoorbeeld bij positief–polaire uitdrukkingen. Woorden als *allerminst* en *krioelen*, en woordgroepen als *de hele mikmak*, kunnen in heel veel omgevingen voorkomen, maar er is een aanzienlijke groep woorden, uitdrukkingen en constructies die samen met positief–polaire uitdrukkingen aanleiding geven tot ongrammaticaliteit of echo-effecten.

- (22) a. *Het krioelt hier niet van de mieren
b. *Weinig koorknappen hadden door dat de kanunnik allerminst alleen woonde
c. *Drie studenten hadden allesbehalve de hele mikmak gelezen

“Alle zinnen die geen monotoon dalend element bevatten, kunnen een positief polair element van de sterke soort bevatten” is de generalisatie die in Zwarts (1986a, 411) over gevallen als deze gemaakt wordt. Monotoon dalende elementen zijn uitdrukkingen X waarvoor geldt, dat als X(A of B) waar is, dan is ook X(A) en X(B) waar. Twee voorbeelden: de zelfstandig-naamwoordgroep *weinig koorknappen* is monotoon dalend, want als zin (23a) waar is, dan is ook zin (23b) waar. Het werkwoord *ontkennen* is eveneens monotoon dalend, omdat een vergelijkbare implicatierelatie bestaat tussen (24a) en (24b). De zelfstandig-naamwoordgroep *veel koorknappen* is daarentegen niet monotoon dalend, want uit de waarheid van zin (25a) volgt nog niet de waarheid van zin (25b). Het werkwoord *beweren* is evenmin monotoon dalend, zoals blijkt uit het ontbreken van een dergelijke implicatierelatie tussen (26a) en (26b).

- (23) a. Weinig koorknappen roven of moorden
 b. Weinig koorknappen roven en weinig koorknappen moorden
- (24) a. De verdachte ontkent dat hij heeft geslagen of gestompt
 b. De verdachte ontkent dat hij heeft geslagen en de verdachte ontkent dat hij heeft gestompt
- (25) a. Veel koorknappen roven of moorden
 b. Veel koorknappen roven en veel koorknappen moorden
- (26) a. De verdachte beweert dat hij heeft geslagen of gestompt
 b. De verdachte beweert dat hij heeft geslagen en de verdachte beweert dat hij heeft gestompt

Het bijwoord *allerminst* is zo'n positief-polaire uitdrukking van de sterke soort, en inderdaad blijkt dat woord onverenigbaar met de monotoon dalende uitdrukking *weinig koorknappen* (zin 22b).¹⁵

De distributie van individuele positief-polaire uitdrukkingen is nog nauwelijks onderzocht. Er blijken, behalve restricties van het genoemde type, en afgezien van selectierestricties en subcategorisatie, ook nog wel andere beperkingen te gelden, getuige de discussie over *vrijwel* (Zwarts 1985, Van Os 1986).

Door Thümmel (1977) wordt gewezen op een andere klasse negatieve collocaties: hij laat zien dat de modale partikels *helaas*, *kennelijk* en *ongetwijfeld* onder meer niet voorkomen in *ja-nee*-vragen (27a) en *opdat*-bijzinnen (27b, 8d), noch in performatieve zinnen, zoals zinnen die een gebiedende wijs (27c), een belofte (27d) of een verklaring (27e) uitdrukken.

- (27) a. *Bent u *ongetwijfeld* ziek?
 b. *Daarom hopen uitgever en auteur, dat velen dit werk ook eens rustig in zijn geheel zullen doorlezen en overwegen, *opdat* door het wonder van het taalsysteem *helaas* velen in deze tijd van atoomenergie en techniek zich ook zullen bezinnen op het grootste wonder van het heelal: de mens
 c. *Kom *helaas*!
 d. *Ik beloof je *ongetwijfeld* mijn antieke klokken aan de kinderen te zullen nalaten
 e. *Hierbij verklaar ik *kennelijk* dat gij door de echt aan elkaar verbonden zijt

5.2 Een sterker type: 'Alleen in omgeving Y'

Een strenger soort beperking is van de vorm 'uitdrukking X komt alleen in omgeving Y voor'. De klassieke subcategorisatie en selectierestricties zijn voorbeelden hiervan, maar negatief-polaire uitdrukkingen evengoed. Bijvoorbeeld, het werkwoord *verslinden* levert alleen een goede zin op als er een zelfstandig-naamwoordgroep in de buurt is die als lijdend voorwerp functioneert en naar iets verwijst dat in letterlijke of overdrachtelijke zin eetbaar is (28); het werkwoord *omringen* vereist een meervoudig of ruimtelijk uitgestrekt onderwerp en een concreet lijdend voorwerp (29).

¹⁵Naast positief-polaire uitdrukkingen van de sterke, bestaan er ook van de zwakke soort, zoals *nogal* en *ooit*, die in sommige, maar niet in alle monotoon dalende omgevingen voorkomen: zie Van der Wouden (1985) en Van der Wouden (1988), en vergelijk voor *ooit* de bespreking van de zinnen in 33.

- (28) a. De tijger verslindt zijn prooi
 b. *De tijger verslindt
 c. *De tijger verslindt over zijn prooi
 d. Eric heeft de dissertatie van Dicky verslonden
 e. *Eric heeft de liefde voor muziek verslonden
- (29) a. De kinderen omringden de kleuterjuf
 b. *Een van de kinderen omringde de kleuterjuf
 c. *De kinderen omringden
 d. Een bakstenen muur omringt de stad
 e. *Een baksteen omringt de stad
 f. *De kinderen omringden de trouw aan het vaderland

Negatief-polaire uitdrukkingen, zoals het werkwoord *hoeven* en de idiomatische woordgroep *een vinger uitsteken*, zijn alleen op hun plaats in het bereik¹⁶ van een TRIGGER of (naar Paardekooper (z.j.)) TWIJFELWOORD. Triggers kunnen intuïtief worden gekarakteriseerd als negatief¹⁷; empirisch juister is de karakterisering ‘monotoon dalend’¹⁸, een notie die in de vorige paragraaf al aan de orde is gekomen. Vergelijk de volgende voorbeelden:

- (30) a. De schoolmeester hoeft het huiswerk van geen van de kinderen na te kijken
 b. *De schoolmeester hoeft het huiswerk van een van de kinderen na te kijken
 c. Weinig omstanders hebben een vinger uitgestoken om de arme drenkeling te redden
 d. *Veel omstanders hebben een vinger uitgestoken om de arme drenkeling te redden

Deze verzameling monotoon dalende omgevingen is beperkt, maar desondanks oneindig groot. Immers, men kan tot in het oneindige nieuwe monotoon dalende zelfstandig-naamwoordgroepen construeren van het type *hoogstens n N*, waarbij *n* een natuurlijk getal is, en *N* een meervoudig zelfstandig naamwoord. De volgende voorbeelden maken duidelijk dat dit type zelfstandige naamwoorden als trigger voor de negatief-polaire uitdrukkingen *hoeven* en *een vinger uitsteken* kan functioneren.

- (31) a. Een leerlingverpleegster *hoeft* per nacht *hoogstens dertig patiënten* te verschonen
 b. *Hoogstens drie miljoen vijfhonderdachtenzestig duizend zeventienvijfveertig Nederlanders* hebben vorig jaar *een vinger uitgestoken* om iets te doen aan de overstromingsramp in Bangladesh

Jack Hoeksema wijst nog op het bestaan van het bijvoeglijk naamwoord *onuitstaanbaar*, dat een morfologische parallel is van de negatief-polaire uitdrukking *kunnen uitstaan*; **uitstaanbaar* bestaat niet, net zo min als *kunnen uitstaan* voorkomt buiten monotoon dalende omgevingen.

¹⁶Explicitering van het begrip ‘bereik’ moet wachten tot elders, vergelijk ondertussen Van der Wouden (1987), Zwarts (1986b), Hoekstra (1991).

¹⁷Vergelijk Klima (1964).

¹⁸Vergelijk Ladusaw (1979).

Hiermee is nog niet alles gezegd over de distributie van negatief-polaire uitdrukkingen (vergelijk ook De Mey (1990)). Negatief-polaire uitdrukkingen blijken namelijk in verschillende soorten voor te komen: de uitdrukking *ook maar* bijvoorbeeld stelt hogere eisen aan zijn omgeving dan het werkwoord *hoeven* (Zwarts 1981). Verder blijkt *hoeven*, in tegenstelling tot *ook maar*, niet in voorwaardelijke bijzinnen voor te kunnen komen, hoewel die omgeving monotoon lijkt te zijn (Van Benthem 1984) (*ook maar* voelt zich er dan ook prima thuis):

- (32) a. Als een burgemeester ook maar enig besef van zijn verantwoordelijkheid heeft, dan brengt hij iedere honderdjarige een bezoek
 b. *Als een burgemeester enig besef van zijn verantwoordelijkheid hoeft te hebben, dan brengt hij iedere honderdjarige een bezoek

Een laatste geval van een combinatie van beperkingen vinden we bij *ooit*. De distributie van dit bijwoord is volgens Van der Wouden (1988, voetnoot 22) slechts te begrijpen als we aannemen dat het zowel een positief- als een negatief-polaire uitdrukking is: het woord vereist een monotoon dalende omgeving, getuige het verschil in welgevormdheid tussen (33a) en (33b), maar sommige daarvan zijn te sterk: die leiden weer tot ongrammaticaliteit (33c).¹⁹

- (33) a. *Een van de kinderen komt ooit bij oma op bezoek
 b. Geen van de kinderen komt ooit bij oma op bezoek
 c. *Een van de kinderen komt allesbehalve ooit bij oma op bezoek

5.3 Een nog sterker type: ‘Alleen bij de vormen Y1 ... Yn’

Een nog stringenter type beperkingen is van de vorm ‘om betekenis X uit te drukken bij woord Y moet vorm Z gebruikt worden’. Denk hierbij aan gevallen als

- (34) a. diep slapen, diep nadenken, diep graven
 b. flagrante tegenstelling, flagrante schending, flagrante leugen
 c. het regent, het vriest, het waait
 d. rekenen op, wachten op, dol op
 e. een kudde koeien, een kudde schapen, een kudde olifanten
 f. stomdronken, stomvervelend, stombeduusd, stomtoevallig

Werkwoorden van weersgesteldheid zoals in (34c) vereisen *het* als onderwerp; het bijvoeglijk naamwoord *flagrant* betekent “erg” maar het is alleen combineerbaar met een handvol zelfstandige naamwoorden met een negatieve lading (34b).

5.4 De sterkste restrictie: ‘Alleen bij vorm Yn’

De allersterkste beperking ten slotte heeft de vorm ‘vorm X komt (in betekenis “X”) alleen voor bij woord Y of in constructie Y’. Gevallen hiervan, ook hier, weer op morfeem-, woord-, constructie-niveau:

¹⁹Jack Hoeksema (lezing BCN, Groningen, 11 juni 1992) wijst erop dat *ooit* de laatste decennia zijn negatief-polaire karakter aan het verliezen lijkt te zijn. Tegenwoordig vindt men het woord ook in zinnen als *Ooit kende de Groningen meer dan duizend molens*.

- (35) a. tjokvol, smoorverliefd, aalbes, kolgans
 b. het regent pijpestelen, deze zaken laten hem blauwblauw
 c. hij liegt dat hij barst, het vriest dat het kraakt
 d. een school vissen

Het woord *pijpestelen* betekent “erg”, maar alleen als het bij *regenen* voorkomt; de “cranberry-morfemen” *tjok-* en *smoor-* duiden eveneens een hoge graad aan, maar alleen in combinatie met *vol* respectievelijk *verliefd*. De groepsnaam *school* is een perifeer lid van deze groep in die zin dat hij niet alleen combineerbaar is met *vissen*, maar ook met de hyponiemen daarvan: *een school schelvissen*, *kabeljauwen*, *stekelbaarzen*.²⁰

5.5 Ter zijde: ‘Te sterke restricties’

Logischerwijs moeten we ook nog aandacht besteden aan de ultieme groep van lexicale elementen waarop de restricties zo streng zijn, dat ze nergens kunnen voorkomen. Dit zijn ‘lexicale gaten’ die we, net als de zwarte gaten in het heelal, niet direct kunnen waarnemen, maar alleen langs een omweg op het spoor kunnen komen. We kunnen ze zelfs in verschillende groepen onderverdelen:

- toevallige lexicale gaten: betekenissen die conceptueel wel in orde zijn, en wellicht zelfs als woord in andere talen voorkomen, maar in het Nederlands slechts via een omschrijving kunnen worden uitgedrukt. Voorbeelden: *fleuve*, *rivière*; *Gestalt*; *runway*; *mihoen*; *karaoke*.²¹
- logische lexicale gaten: betekenissen die conceptueel niet deugen. Er is onderzoek gedaan naar mogelijke determinatoren (lidwoorden); er is geen natuurlijke taal die een enkel woord heeft voor complexe lidwoordbetekenissen als ‘minder dan vier of meer dan acht N’ of ‘een even aantal N’. Ook de tweelaatsige logische operator ‘Sheffer’s stroke’, |, met de betekenis ‘niet zowel a als b’ komt in geen enkele natuurlijke taal voor, ondanks het gegeven dat deze operator (logisch) *en*, *of* en *niet* overbodig maakt.
 Ook ‘intern inconsistente woorden’, ‘mogelijke’ woorden met een onmogelijke betekenis vallen in deze groep, zoals ‘warm en koud tegelijk’ of ‘kleurloos groen idee’.
- grammaticale lexicale gaten: binnen deze groep van ‘woorden die de regels van de grammatica (zouden) schenden’ kan men onder andere denken aan morfologische lexicale gaten: het bestaan van de onregelmatige vorm *dievegge* ‘blokkeert’ de vorming van het regelmatige **dievin* als vrouwelijke tegenhanger van *dief* (Scalise 1984); om het niet bestaan van woorden als **miljardachtigair* naast het welgevormde *miljardairachtig* te verklaren is onder meer ordening van morfologische regels voorgesteld

²⁰Merk op dat uit de grammaticaliteit van *een school walvissen* volgt dat het zoogdier walvis volgens het taalsysteem tot de vissen behoort (vergelijk Verstraten (1992)). Een morfologische verklaring in termen van de Righthand Head Rule ligt niet voor de hand, gezien de onacceptabiliteit van **een school bakvissen* ter aanduiding van een groep middelbare-schoolmeisjes. Daar komt nog bij dat *een school dolfijnen* welgevormd is. Niet alles wat zwemt doet dat evenwel in scholen: mijn informanten hebben twijfels bij *?een school schuld padden* en keuren **een school garnalen* af.

²¹Vergelijk Burger en De Jong (1991, 141): “Soms bestaat er geen woord voor een verschijnsel. Zoals ‘het plekje dat je altijd vergeet met scheren’ (Kees van Kooten). Of het gevoel dat je altijd blijft koesteren voor je eerste geliefde. (De Russen schijnen dat *razbliuto* te noemen.)”

(Booij 1981); op dezelfde manier ‘blokkeert’ het bestaande *spinnijdig* misschien de vorming van **dasnijdig*.²²

5.6 Het scalaire karakter van collocatief gedrag

Uit de bovenstaande inventarisatie volgt dat collocatief gedrag een scalair karakter heeft: we kunnen ons alle woorden op een schaal denken, waarbij hun plaats wordt bepaald door de defectiviteit van hun distributie. In onze inventarisatie hebben we die schaal grofweg in vieren verdeeld. Een fijnere verdeling is ook mogelijk, en misschien zelfs gewenst. Het ene uiterste van de schaal zal in elk geval altijd gevormd worden door woorden (en morfemen en uitdrukkingen) die zo goed als overal kunnen voorkomen, dus zonder (al of niet idiosyncratische) restricties op hun verbindbaarheid, het andere uiterste door lexicale elementen die vrijwel nergens kunnen voorkomen: met heel strenge, specifieke, idiosyncratische distributie-restricties.

De distributie van een lexicaal element wordt uiteindelijk bepaald door de interactie van alle restricties die er voor gelden. Zo is een zin met *flagrant* alleen acceptabel als dat woord

1. niet in het bereik staat van een (mogelijk sterke) monotoon dalende uitdrukking, want het is een intensiveerder, en om die reden positief polair (sectie 3.2.3);
2. voor een zelfstandig naamwoord staat waardoor het gesubcategoriseerd wordt (sectie 5.2)²³;
3. een zelfstandig naamwoord modificeert dat behoort tot de serie negatieve begrippen *leugen*, *schending*, *tegenspraak*, *tegenstelling*, ... (sectie 5.3).

6 Collocaties vanuit semantisch perspectief

6.1 De metaforische basis van collocaties

Geeraerts (1986) schrijft, nadat hij de onvoorspelbaarheid van bepaalde collocaties heeft laten zien: “In een aantal van deze gevallen zullen historische factoren zoals het verbleken van metaforen wel een rol spelen [...]”.²⁴ Volgens Lakoff en Johnson (1980) is ons gehele conceptuele systeem gebouwd op cultureel en historisch bepaalde conventionele metaforen. Veel vaste vergelijkingen zijn zodanig ingeburgerd en deel van het collectieve denken geworden dat ze ons begrippenkader en ons spraakgebruik vormen en kleuren zonder dat we er erg in hebben.

Nog steeds volgens Lakoff en Johnson (1980) is VERSCHIL VAN MENING IS OORLOG een voorbeeld van een heel wijd in het westerse denken verbreide metafoer:

- (36)
- a. In de *taxi-oorlog* dreigen de chauffeurs inmiddels met het *stakingswapen*
 - b. Greenpeace *trekt ten strijde* tegen de *belagers* van ons milieu
 - c. Onze *positie* in de onderhandelingen is *onhoudbaar*: onze *tegenstander* heeft al onze argumenten *aan flarden geschoten*, zodat we *krijgsraad* moeten houden om ons te beraden op nieuwe *strategieën*

Dat deze metafoer niet alleen de taal, maar ook ons denken doordeesemt, blijkt, aldus Lakoff en Johnson (1980), uit het feit dat we verschillen van mening letterlijk kunnen winnen of verliezen, dat ons standpunt in een discussie letterlijk onhoudbaar kan zijn, dat we in een

²²Vergelijk voetnoot 9.

²³Of andersom: sectie 4.1.

²⁴Vergelijk ook Van der Linden (z.j.) en voetnoot 9.

discussie moeten kiezen voor de een of andere strategie, dat we letterlijk nieuwe argumenten in de strijd kunnen werpen, en ga zo maar door.

Ook bij tal van andere collocaties mogen we aannemen dat er een conventionele metafoor aan ten grondslag ligt. Zo kunnen we collocaties als *diep slapen, in een diepe slaap verzonken zijn, in slaap vallen, iemand uit zijn slaap houden, uit de slaap opstaan* allemaal verklaren door een metafoor SLAAP IS EEN PUT te postuleren. Op vergelijkbare wijze kunnen we voor *streng winter, bittere kou, mild winterweer, boos weer* enzovoort een beroep doen op een vergelijking van de weersgesteldheid met de gemoedstoestand van KONING WINTER.

Het is evenwel een open vraag of het mogelijk is om bij deze aanpak het niveau van casuïstiek te ontstijgen. Wat zou de metaforische basis zijn van collocaties als *rekenen op, houden van, liegen dat je barst, een school vissen*? Evenmin is duidelijk of er restricties te formuleren zijn op het soort collocaties dat teruggaat op metaforen of op het soort metaforen dat aanleiding kan geven tot collocatie.²⁵

6.2 De theorie van Mel'čuk

De van oorsprong Russische taalkundige Mel'čuk is met zijn medewerkers al jaren bezig met het ontwikkelen van een nieuw type, zogeheten 'verklarende en combinatorische', woordenboeken (voorbeeld: Mel'čuk et al. (1984)). In deze woordenboeken wordt enerzijds gestreefd naar lexicale decompositie, anderzijds naar een uitputtende systematische beschrijving van de onvoorspelbare combinatiemogelijkheden van lexicale elementen. Dat gebeurt onder meer met behulp van zogenaamde lexicale functies, die uiterst algemene concepten (semantische primitieven) uitdrukken, zoals CAUS 'veroorzaken', MAGN 'erg', OPER 'activeren', INCEP 'beginnen', CONT 'doorgaan', FIN 'ophouden' (Mel'čuk en Žolkovsky 1984, 47): de MAGN van *tegenspraak* is (onder meer) *flagrant*, de INCEP van *wedstrijd, marathon* en *Tour de France* is (onder andere) *van start gaan*. Die semantische functies kunnen ook met elkaar gecombineerd worden tot complexere functies (functie-compositie): de INCEP OPER van *aanval* is *inzetten, openen*, de FIN OPER van *geduld* is *verliezen*.²⁶

Gegeven hun buitengewoon algemene natuur is het intuïtief plausibel dat de lexicale functies die object van de studie van Mel'čuk en de zijnen zijn, een taaluniverseel karakter hebben; die universaliteit wordt in elk geval geclaimd (Mel'čuk 1982). De notie lexicale functie blijkt een goed descriptief kader voor de inventarisatie van collocaties: de meeste lexicale collocaties van een willekeurig collocatiewoordenboek zijn beschrijfbaar in termen van een paar van de tientallen lexicale functies die gegeven worden:

INCEP (begin, creatie): de meeste L1-collocaties uit Benson et al. (1986b) bestaan uit een werkwoord dat *schepping* of *activering* uitdrukt plus een nominale groep;

FIN (einde, vernietiging): L2 collocaties van Benson et al. (1986b) bestaan uit een werkwoord dat *vernietiging* of *opheffing* betekent plus een zelfstandig naamwoord;

MAGN (intensivering): de meeste voorbeelden van L3-collocaties in de inleiding van Benson et al. (1986b) zijn nomina met versterkende adjectieven; veel L6-collocaties zijn adjectieven, veel L7-collocaties zijn werkwoorden met versterkende bijwoorden;

FACT (typische activiteit): L4-collocaties van Benson et al. (1986b) zijn nomina met werkwoorden die de daarvoor typische activiteit uitdrukken;

²⁵Langacker (1987) tracht de selectie van voorzetsels terug te voeren op (afgesleten of metaforisch geïnterpreteerde) ruimtelijke verhoudingen. Lipton (1991) geeft voor sommige groepsnamen een metaforische herkomst; voor andere denkt hij eerder aan processen als ontlening of volksetymologie.

²⁶Voorbeelden ten dele ontleend aan Laura Bloksma & Mark v.d. Kraan: lezing CLINdag 29 november 1991.

MULT (groepsnaam) en SING (individuaam): de L5-collocaties van Benson et al. (1986b).

Het verdient nog vermelding dat Mel'čuk en de zijnen moeten aannemen dat er, naast universele, ook cultuur- of taalspecifieke lexicale functies kunnen bestaan: Mel'čuk (1982) bespreekt zogeheten non-standaard lexicale functies, "a meaning that is idiomatically expressed depending on a key word but has either a strongly limited semantic combinability or a fairly limited range of expressions, or both. In other words, it is too specific, too particular to be granted the status of a standard LF." Een voorbeeld van zo'n non-standaard LF uit Mel'čuk (1982) zou zijn 'zodanig dat Y thuis moet blijven'; toegepast op *arrest* levert dat *huisarrest* op. Er lijkt geen beperking te zijn op het aantal of het soort non-standaard lexicale functies, wat wel enigszins afbreuk doet aan de voorspellende kracht van deze theorie.

6.3 Naar een semantische karakterisering van collocaties

De theorieën van Mel'čuk en de zijnen bieden, ondanks de genoemde bezwaren, perspectief op het ontwikkelen van een nieuwe typologie van collocaties, waarbij de indeling geschiedt op basis van de lexicale functie. Een dergelijke exercitie zou licht kunnen werpen op één van de meest prangende vragen met betrekking tot collocaties: is het mogelijk de betekenissen die zich collocatieel laten uitdrukken semantisch te karakteriseren? Met andere woorden, doen alle lexicale functies even hard mee met het vormen van collocaties?

Het is hier niet de plaats om deze onderneming tot een volledig einde te brengen, maar we vermoeden dat het antwoord op de laatste vraag negatief zal zijn. Benson et al. (1986a, 62) beweren bijvoorbeeld dat de lexicale functie CAUS van Mel'čuk et al. (1984) in het Engels weliswaar dikwijls collocatieel gerealiseerd wordt (zoals in *to commit suicide*, *to make someone happy*), maar toch ook heel vaak als het werkwoord *to cause*.

In de volgende sectie onderwerpen we een lexicale functie aan een nader onderzoek die wel frequent collocatieel gerealiseerd wordt.

6.4 Een case study: intensiverende collocaties

De lexicale functie MAGN, die intensivering uitdrukt, blijkt heel vaak met collocatieve middelen te worden uitgedrukt (Greenbaum 1970, Bolinger 1972, Bäcklund 1973, Van Os 1989):

- (37) a. Hij slaapt diep (*hard)
b. Het regent pijpestelen (*dat het kraakt)
- (38) a. Vlak bij het raam (*pal bij het raam)
b. Pal tegen de wind in (*vlak tegen de wind in)
- (39) a. Deze scholier is oliedom (*olieslim, *petroleumdom)
b. De koning was tot op de huid nat (*droog) geworden
c. Peter was weer zo dronken als een tor (*kever, *spin)
- (40) a. Een waarheid als een koe (*een zware waarheid)
b. Een zware roker (*een roker als een koe)
c. Een flagrante tegenstelling (*een flagrante waarheid)

Al deze intensiveringen zijn collocatieel in de zin van de definitie in (1): er zijn idiosyncratische restricties op de verbindbaarheid van modifier en modificandum, zoals gedemonstreerd in de alternatieven.

Andere lexicale functies lijken veel minder snel aanleiding te geven tot collocatiele selectie. Hierboven (6.3) haalden we al de suggestie van Benson et al. (1986a) aan dat de lexicale functie CAUS in het Engels meestal niet collocatieel lijkt te worden uitgedrukt. Eenzelfde tendens zien we bij stofnamen en kleuren. Als men wil uitdrukken dat iets van hout gemaakt is, of geel van kleur, dan kan men altijd de adjectieven *houten* en *geel* gebruiken (we zien af van de heraldiek), terwijl voor intensivering niet altijd dezelfde vorm gebruikt kan worden (37 – 40).²⁷

Zoals bekend zijn talen niet isomorf: er bestaat geen simpel verband tussen lexicale eenheden uit een taal met die lexicale eenheden uit een andere taal die dezelfde lexicale betekenis hebben. Met andere woorden, talen kunnen verschillen in de middelen die ze gebruiken om bepaalde doelen te bereiken. Dit verschijnsel, door Zgusta (1971, 294) ANISOMORFISME genoemd, vormt een struikelblok voor het maken van goede woordenboeken en bruikbare vertaalcomputers (vergelijk Arnold en Sadler (1987)).

Dit anisomorfisme-probleem manifesteert zich het hevigst op het grensgebied van grammatica en lexicon: talen verdelen de uit te drukken informatie niet allemaal op dezelfde manier tussen basisuitdrukkingen en compositieregels. De lexicale functies van Mel'čuk c.s. mogen dan een taaluniverseel karakter hebben, de manier waarop ze in verschillende talen worden uitgedrukt is geenszins universeel. Een lexicale functie die in taal *A* via een (syntactische) collocatiele combinatie uitgedrukt wordt, kan in de typologisch en historisch zeer nauw verwante taal *B* op een geheel andere manier, bijvoorbeeld als een vrije combinatie of morfologisch, worden uitgedrukt. Om een voorbeeld te geven, zekere subgroepen van de door Benson et al. (1986b) in het Engels onderscheiden groep L6, de bijvoeglijke naamwoorden met een versterkend bijwoord, worden in het Nederlands het best vertaald als zogenaamde ABSOLUTE ADJECTIEVEN, zoals *oliedom*, *peperduur*, *spinnijdig*, *bloedmooi*, *stomdronken*. Dat wil zeggen, de zelfde lexicale functie MAGN wordt in dit geval in het Engels syntactisch uitgedrukt maar in het Nederlands morfologisch. De volgende anecdote is van Fletcher (1980, 447):

Dutch is [...] not alone in having adjective-specific intensifiers; it is however unique in several aspects of their formation and use. Particularly striking to me is their pervasiveness in the language. For many adjectives, the specific intensifier is used almost exclusively, so that, idiomatically speaking, *heel* or *erg* are virtually wrong. For example, I recall one incident in which I was recounting something to a native speaker of Dutch; as I told my story, he was echoing me, unconsciously adapting my wordings into a more normal variety of Dutch. Adjectives which I intensified with *heel* or *erg* frequently emerged with specific intensifiers in his version; *erg duur* 'very expensive' he echoed with *peperduur* 'pepper-expensive'.

²⁷Dit wil overigens niet zeggen dat stof- of kleurnamen nooit in collocaties of idiomen voorkomen: de lezer zal de lijsten *spierwit*, *pimpelpaars*, *pikzwart*; *de zwarte dood*, *zwartwerken*, *zwart geld*; *witwassen*, *witte benzine*, *witte-boordencriminaliteit* en *ijzeren Hein*, *het ijzeren gordijn*, *een ijzeren wil*; *houten Klaas*, *houten das*, *houten broek*; *iemand om met fluwelen handschoenen aan te pakken*, *op fluweel zitten*, *Fluwelen Burgwal*; *wolfig taalgebruik*, *geef hem van katoen*, *van hetzelfde laken een pak* gemakkelijk met vele tientallen voorbeelden kunnen uitbreiden; Bennett (1988) is een monografie gewijd aan collocaties met kleuren.

Aan de andere kant wordt deze zelfde lexicale functie MAGN van Mel'čuk et al. (1984) zowel in het Engels als in het Nederlands bij werkwoordelijke collocaties op verschillende manieren uitgedrukt. In de onderstaande voorbeelden wordt dat geïllustreerd aan de hand van de collocaties die in de lemmata *liegen* en *regenen* van Martin et al. (1986) worden gegeven.²⁸

- (41) a. Hij loog (als)of het gedrukt stond
 b. Hij loog dat hij scheelzag
 c. Hij loog dat hij blauw zag
 d. Hij loog dat hij zwart werd
 e. Hij loog dat hij barstte
 f. He lied in his teeth
 g. He lied in his throat
 h. He lied till he was blue in the face
 i. He lied till he was black in the face
- (42) a. Het regent dat het giet
 b. Het regent pijpestelen
 c. It's raining cats and dogs
 d. The rain is coming down in buckets

Wellicht ten overvloede merken we nogmaals op dat de semantische functie MAGN op vele manieren talig kan worden uitgedrukt. Op welke manier dat echter ook gebeurt, steeds kunnen we stuiten op idiosyncratische restricties op de combineerbaarheid van elementen. Denk bij het morfologisch niveau aan contrasten als *peperduur* versus **nootmuskaatduur*, op het woordniveau aan het verschil in acceptabiliteit tussen *diep slapen* en **hard slapen*, en boven dat niveau aan het verschil tussen *hij liegt dat hij barst* en **hij liegt dat het kraakt*. En is het dan inderdaad zo, dat er een collocatieve vorm geselecteerd wordt, dan is de aldus gevormde combinatie vrijwel zeker positief polair.

7 Perspectieven en Besluit

Hierboven hebben we gedemonstreerd dat een systematische semantische benadering van collocaties ons meer theoretisch inzicht geeft in het fenomeen collocatie. Zo'n benadering zou evenwel ook nog praktische vruchten kunnen afwerpen. Van der Wouden (1992) betoogt dat een meer systematische benadering van collocaties, meer speciaal een aanpak zoals die van Mel'čuk en de zijnen, ons in staat stelt betere woordenboeken te vervaardigen, zeker als die aanpak zou worden uitgebreid onder en boven het woordniveau (zie sectie 3.2). In Heid en Raab (1989) wordt gedemonstreerd dat de analyse van collocaties volgens Mel'čuk et al. (1984), ondanks de aan het eind van sectie 6.2 aangegeven bezwaren, zodanig formeel en consistent is, dat ze geïmplementeerd kan worden in computerprogramma's die natuurlijke taal verwerken. In Heylen et al. (1991) ten slotte wordt geconstateerd dat collocaties, omdat ze een belangrijke bron zijn van het hierboven (sectie 6.4) aangeroerde anisomorfisme

²⁸Sommige van mijn informanten vonden niet al deze collocaties acceptabel.

tussen talen, een groot probleem vormen voor iedere serieuze poging om een automatisch vertaalsysteem te ontwerpen. Daar wordt tevens aannemelijk gemaakt dat een aanpak van collocaties die vergelijkbaar is met de hierboven geschetste, veelbelovende perspectieven biedt voor oplossing van dat probleem.

In het bovenstaande hebben we een aanzet trachten te geven tot systematisch onderzoek naar de eigenschappen van lexicale elementen met defectieve distributie. We hebben beargumenteerd dat de traditionele aanpak, die collocaties indeelt op een onduidelijk mengsel van syntactische en semantische gronden, dient te worden vervangen door een perspectief waarbij het type restrictie de bepalende factor is. De klassieke definitie van collocatie is vervangen door een iets ruimere, zodat we ook van collocaties onder en boven het woordniveau konden spreken. Negatief- en positief-polaire uitdrukkingen bleken analyseerbaar als twee van de vele typen collocaties. Vervolgens hebben we gepleit voor een meer semantische kijk op verbindingen van lexicaal materiaal; aan de hand van een case-study hebben we proberen aan te tonen dat zo'n visie ons kan helpen de systematiek van beperkingen op de distributie van lexicale elementen te doorzien. Ten slotte hebben we getracht aannemelijk te maken dat een meer semantische aanpak van collocaties ook praktische toepassingsmogelijkheden biedt, bijvoorbeeld bij het maken van betere woordenboeken of bij de constructie van vertaalcomputers.

Bibliografie

- Jan Aarts en Willem Meijs, redactie, 1990. *Theory and Practice in Corpus Linguistics*. Rodopi, Amsterdam.
- Bernard F.P. Al, 1978. Thesaurus en taalkundig onderzoek. In *Wetenschap en Woordenschat*, B.P.F. Al en P.G.J. van Sterkenburg, redactie, p. 118–126. Coutinho, Muiderberg.
- Doug Arnold en Louisa Sadler, 1987. Non-compositionality and translation. Working Papers in Language Processing 1, University of Essex, Department of Language and Linguistics.
- Ulf Bäcklund, 1973. *The Collocation of Adverbs of Degree in English*. Dissertatie, Uppsala University, Sweden, Uppsala.
- Yehoshua Bar-Hillel, 1964. Idioms. In *Language and Information. Selected Essays on their theory and Application*, Yehoshua Bar-Hillel, redactie, p. 47–55. Addison-Wesley and Jerusalem Academic Press, Reading, Mass. [etc.] and Jerusalem.
- Thomas J. A. Bennett, 1988. *Aspects of English colour collocations and idioms*. Anglistische Forschungen. Winter, Heidelberg.
- Morton Benson, Evelyn Benson, en Robert Ilson, 1986a. *Lexicographic Description of English*. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia.
- Morton Benson, Evelyn Benson, en Robert Ilson, 1986b. *The BBI Combinatory Dictionary of English: A Guide to Word Combinations*. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia.
- Johan van Benthem, 1984. Foundations of Conditional logic. *Journal of Philosophical Logic*, **13**, 303–349.

- Dwight Bolinger, 1972. *Degree Words, Janua Linguarum Series Maior*, deel 53. Mouton, The Hague [etc.].
- G.E. Booij, 1981. *Generatieve fonologie van het Nederlands*. Uitgeverij Het Spectrum, Utrecht/Antwerpen. Aula-Paperback 55.
- Joan Bresnan, redactie, 1982. *The Mental Representation of Grammatical Relations*. MIT Press, Cambridge, Mass.
- Peter Burger en Jaap de Jong, 1991. *Onze Taal! Zestig jaar strijd en liefde voor het Nederlands*. SDU Uitgeverij, 's-Gravenhage.
- Noam Chomsky, 1965. *Aspects of the Theory of Syntax*. MIT Press, Cambridge, Mass.
- Peter Coopmans en Martin Everaert, 1988. The Simplex Structure of Complex Idioms: The Morphological Status of 'laten'. In *Morphology and Modularity*, M. Everaert, R. Huybregts, en M. Trommelen, redactie, p. 75–103. Foris, Dordrecht.
- Simon C. Dik, 1989. Idioms in a computational functional grammar. In *Proceedings of the First Tilburg Workshop on Idioms*, Martin Everaert en Erik-Jan van der Linden, redactie, ITK-Proceedings. Tilburg.
- Martin Everaert, 1990. Notitie over Idioomwoordenboek Van Dale. Ms. Utrecht.
- J. Fenoulhet, 1992. Fraseologie en Lexicografie. In *Handelingen van het elfde Colloquium Neerlandicum, Utrecht 1991*, Th. Hermans, Th.A.J.M. Janssen, en P.G.M de Kleijn, redactie, p. 107–120. IVN, Woubrugge.
- J.R. Firth, 1957. A Synopsis of Linguistic Theory, 1930–55. In *Studies in Linguistic Analysis*. Oxford.
- William H. Fletcher, 1980. 'BLOOD-HOT', 'STONE-GOOD': a preliminary report on adjective-specific intensifiers in Dutch. *Leuvense Bijdragen*, **69**, 445–472.
- Gerald Gazdar, Ewan Klein, Geoffrey Pullum, en Ivan Sag, 1985. *Generalized Phrase Structure Grammar*. Harvard University Press, Cambridge, Mass.
- Dirk Geeraerts, 1986. *Woordbetekenis. Een overzicht van de lexicale semantiek*. Acco, Leuven/Amersfoort.
- Sidney Greenbaum, 1970. *Verb-intensifier collocations in English: an experimental approach*. Janua linguarum. Ser. minor no. 86. Mouton, The Hague [etc.].
- U. Heid en S. Raab, 1989. Collocations in Multilingual Generation. In *Fourth Conference of the European Chapter of the ACL*, p. 130–136, Manchester.
- Gerhard Helbig en Wolfgang Schenkel, 1975. *Wörterbuch zur Valenz und Distribution deutscher Verben*. Bibliographisches Institut, Leipzig, derde druk.
- Dirk Heylen, Laura Bloksma, Ton van der Wouden, Susan Warwick-Armstrong, R. Lee Humphreys, en Simon Murison-Bowie, 1991. Collocations and the Lexicalisation of Semantic Operations. Proposal Eurotra ET-10 research, Ms. Utrecht.

- Jack Hoeksema, 1984. *Categorial Morphology*. Dissertatie, Rijksuniversiteit Groningen. Heruitgegeven door Garland Press: Outstanding Dissertations in Linguistics, New York [etc.], 1985.
- Eric Hoekstra, 1991. *Licensing Conditions on Phrase Structure*. Dissertatie, Rijksuniversiteit Groningen.
- Helen de Hoop, 1987. *Positieve Polariteit*. Doctoraalscriptie, Vakgroep Nederlands Rijksuniversiteit Groningen.
- Laurence Robert Horn, 1989. *A Natural History of Negation*. University of Chicago Press, Chicago.
- Ray Jackendoff, 1977. *X-bar syntax*. MIT-Press, Cambridge, Mass.
- Otto Jespersen, 1917. *Negation in English and other languages, Historisk-filologiske Meddeleser*, deel 1, 5. Kobenhavn.
- E. Klima, 1964. Negation in English. In *The Structure of Language*, J. Fodor en J. Katz, redactie, p. 246–323. Prentice Hall, Englewood Cliffs.
- Wilfried Kürschner, 1983. *Studien zur Negation im Deutschen, Studien zur deutschen Grammatik*, deel 12. Gunter Narr Verlag, Tübingen.
- William Ladusaw, 1979. *Polarity Sensitivity as Inherent Scope Relations*. Dissertatie, University of Texas at Austin. Distributed by IULC, Bloomington, Indiana, 1980. Heruitgegeven door Garland Press: Outstanding Dissertations in Linguistics, New York.
- George Lakoff en Mark Johnson, 1980. *Metaphors we live by*. The University of Chicago Press, Chicago and London.
- R.W. Langacker, 1987. *Foundations of Cognitive Grammar*. Stanford University Press, Stanford. Volume 1: Theoretical Prerequisites.
- Erik-Jan van der Linden. *A categorial, computational theory of idioms*. Dissertatie, ITK, Tilburg. In voorbereiding.
- James Lipton, 1991. *An Exaltation of Larks*. Viking. The Ultimate Edition.
- W. Martin, G.A.J. Tops, A.P.A. Broeders, P.H. van Gelderen, L. Roos, en M.H.M. Schrama, 1986. *Van Dale Groot Woordenboek Nederlands-Engels*. Van Dale Lexicografie, Utrecht/Antwerpen.
- Igor A. Mel'čuk, 1982. Lexical Functions in lexicographic Description. In *Proceedings of the Eight Annual Meeting of the Berkely Linguistics Society, 13–15 February, 1982*, Monica Macauky et al., redactie, Berkeley.
- I.A. Mel'čuk en A.K. Žolkovskij, 1984. *Explanatory Combinatorial Dictionary of Modern Russian: Semantico-Syntactic Studies of Russian Vocabulary*. Wiener Slawistischer Almanach Sonderband 14.

- Igor A. Mel'čuk, Nadia Arbatchewsky-Jumarie, Léo Elnitsky, Lija Iordanskaja, en Adèle Lessard, 1984. *Dictionnaire explicatif et combinatoire du français contemporain*. Les Presses de l'Université de Montréal, Montreal. Rédaction André Clas.
- Sjaak de Mey, 1990. *Determiner logic or the Grammar of the NP*. Dissertatie, Rijksuniversiteit Groningen.
- Charles van Os, 1989. *Aspekte der Intensivierung im Deutschen, Studien zur deutschen Grammatik*, deel 37. Gunter Narr Verlag, Tübingen.
- Charles van Os, 1986. **Vrijwel** heeft zijn grenzen. *Tabu*, **16,3**, 51–71.
- P. Paardekooper. *Beknopte ABN-syntaxis*. Eindhoven. Uitgave in eigen beheer.
- Barbara H. Partee, 1984. Compositionality. In *Varieties of Formal Semantics. Proceedings of the fourth Amsterdam Colloquium, September 1982*, Fred Landman en Frank Veltman, redactie, *GRASS*, deel 3, p. 281–311. Foris, Dordrecht.
- F.A. Ponelis, 1985. *Afrikaanse Sintaxis*. J.L. van Schaik, Pretoria. Tweede druk.
- Sergio Scalise, 1984. *Generative Morphology*. Foris, Dordrecht.
- André Schenk, 1989. The Formation of Idiomatic Structures. In *Proceedings of the First Tilburg Workshop on Idioms*, Martin Everaert en Erik-Jan van der Linden, redactie, *ITK-Proceedings*, p. 145–157. Tilburg.
- Anna-Maria di Sciullo en Edwin Samuel Williams, 1987. *On the Definition of Word*. Linguistic Inquiry Monographs 14. MIT Press, Cambridge, Mass.
- Pieter Seuren, 1975. Echo: een studie in negatie. In *Lijnen van Taaltheoretisch onderzoek. Een bundel oorspronkelijke stukken aangeboden aan prof. dr. Henk Schultink*, G. Koefoed en A. Evers, redactie, p. 160–184, Groningen. Tjeenk Willink.
- John Sinclair, 1991. *Corpus, Concordance, Collocation*. Describing English Language. Oxford University Press, Oxford [etc.].
- P.G.J. van Sterkenburg en W.J.J. Pijnenburg, 1984. *Van Dale Groot woordenboek van hedendaags Nederlands*. Van Dale Lexicografie, Utrecht/Antwerpen.
- Wolf Thümmel, 1977. Performatiefparafraze- of zinsradicaalmethode bij de beschrijving van ja-nee-vraagzinnen in het Nederlands en het Duits? *Folia Linguistica*, **X**, 249–262.
- M.C. van den Toorn, 1991. Het Nederlands in de Tweede Wereldoorlog. In *Jaarboek van de Stichting Instituut voor Nederlandse Lexicologie. Overzicht van het jaar 1990*, A. van der Veen, redactie, p. 95–135. INL, Leiden.
- Linda Verstraten, 1992. *Vaste verbindingen. Een lexicologische studie vanuit cognitief-semantisch perspectief naar fraseologismen in het Nederlands*. Dissertatie, Rijksuniversiteit Leiden.
- Mary McGee Wood, 1981. *A Definition of Idiom*. MA thesis Manchester, Reproduced by the Indiana University Linguistics Club, 1986.

- Ton van der Wouden, 1985. *Positief polaire uitdrukkingen in het Nederlands*. Doctoraalscriptie, Rijksuniversiteit Leiden.
- Ton van der Wouden, 1987. Dubbele Ontkenningen. *Glott*, **10**.
- Ton van der Wouden, 1988. Positief Polaire Uitdrukkingen 1. *Glott*, **11**, 165–190.
- Ton van der Wouden, 1992. Prolegomena for a Multilingual Description of Collocations. Ms. Groningen, te verschijnen in de proceedings van Euralex, augustus 1992, Tampere, Finland.
- Ladislav Zgusta, 1971. *Manual of Lexicography*. Academia and Mouton, Prague/The Hague – Paris.
- Frans Zwarts, 1981. Negatief polaire uitdrukkingen 1. *Glott*, **4**, 35–132.
- Frans Zwarts, 1985. De zaak **vrijwel**. *Tabu*, **15,4**, 145–149.
- Frans Zwarts, 1986a. *Categoriale Grammatica en Algebraïsche Semantiek. Een Studie naar Negatie en Polariteit in het Nederlands*. Dissertatie, R.U. Groningen.
- Frans Zwarts, 1986b. Polariteit: de reikwijdte van een lexikale eigenschap. In *Syntaxis en Lexicon. Veertien artikelen bij gelegenheid van het emeritaat van Albert Sassen*, Cor Hoppenbrouwers, Ineke Schuurman, Ron van Zonneveld, en Frans Zwarts, redactie. Foris, Dordrecht.